

Ljubomir Antić
Sveučilišni profesor u miru, Zagreb

JESU LI UBOJSTVA BEZ PRESUDE JEDINI KOMUNISTIČKI ZLOČINI?

Sažetak

Nakon što se daju bitne značajke totalitarnih sustava, te se utvrđuje da je jedna od njegovih lijevih inačica bio i onaj u bivšoj Jugoslaviji, u tekstu se raščlanjuje njegov utjecaj na svakodnevni život ljudi te se pokušava odgovoriti na pitanje je li on kao pojava dugog trajanja bitno utjecao na stanje duha u hrvatskoj naciji. Prva uočljiva posljedica takvog sustava je prilagođavanje ljudi novim prilikama kao uvjet ne samo uspona na socijalnoj skali nego ponekad i pukog opstanka. To rezultira prijetvornim ponašanjem, čiji je patološki oblik licemjerje. U nemogućnosti da javno ukazuju na loše strane sustava, ljudi su gubili samopoštovanje i dostojanstvo u vlastitim očima. Na udaru je bila obitelj, posebice djeca koja su na jedan način odgajana u školi a na drugi kod kuće. Pod snažnim pritiskom bili su i javno ophođenje i moda. Izgradnjom novog čovjeka se ionako slabašan građanin povlačio pred novim oblikom podanika, a integralna osobnost pred homo duplexom. Krilatica »druže, snadi se« otvarala je prostor korupciji, a osobito je pogubno za kolektivni mentalitet mogla djelovati činjenica da se lošim (zlim) sredstvima bez osobitog rizika može ostvariti osobna korist. Navedene značajke sustava postupno su se ublažavale, no dok je god trajala, postojao je »verbalni delikt«, »moralno-politička podobnost«, a uvjeti za stjecanje putovnice bili su arbitrarni. U Hrvatskoj je režim bio rigidniji nego u nekim drugim republikama, a krajem 80-ih godina, kada se pokazuju znakovi novog vremena, Zagreb će u otvaranju zaostajati za Ljubljanom.

U sklonosti pa i potrebi za pojednostavljivanjem, ljudi se često služe simbolima. Tako se za komunističke zločine često navode ubojstva na Bleiburgu i križnom putu, za stradanja u Domovinske ratu razaranja Vukovara i zločin na Ovčari, a za agresiju na Hrvatsku 1991. godine »Miloševićeva velikosrpska politika«. ¹ Sigurno da nitko tko se tako izražava ne želi biti shvaćen doslovno,

1 O tome sam kritički pisao u »Obzoru« od 16. travnja 2011., u članku »Kada taktika postaje uvjerenje«, istaknuvši da je »Milošević bio tek jeka velikosrpstva, koja neće prestajati odzvanjati njegovom smrću, nego mukotrpnim mijenjanjem ambijenta koji je proizvodi«.

- Gutierrez, Gustavo, *Teologija oslobođenja*, Zagreb 1989.
- Horvat, Josip, *Preživjeti u Zagrebu*, Zagreb 1989.
- Jesse, Eckard, *Tipologija suvremenih političkih sustava*, Osijek – Zagreb – Split 1999.
- Krišto, Jure, *Katolička crkva u totalitarizmu*, Zagreb 1998.
- Machiavelli, Niccolò, *Knez (Il principe)*, Zagreb 1918.
- »Narodna Prosvjeta«, 8-9, Zagreb 1946.
- Nepoznata istina o crnom danu za hrvatske rodoljube, 11. siječnja 1972.*, ur. Vlatko Pavlečić, Zagreb 2002.
- Papa Ivan Pavao II., *Stota godina (Centesimus annus)*, Zagreb 1991.
- Pisma strijeljanih*, Zagreb 1950.
- Radelić, Zdenko, *Božidar Magovac – S Radićem između Mačeka i Hebranga, 1908–1955.*, Zagreb 1999.
- Seiler, Daniel-Louis, *Političke stranke*, Osijek – Zagreb – Split 1999.
- Valković, Marijan, »Civilno društvo – izazov za državu i Crkvu«, u: *Izazovi civilnog društva u Hrvatskoj*, ur. Stjepan Baloban, Zagreb 2000., str. 31-91.

Summary

ARE COMMUNIST CRIMES ONLY MURDERS WITHOUT A VERDICT?

After listing the important features of totalitarian systems and establishing that the one in the former Yugoslavia was one of its left variants, the paper analyzes its influence on the everyday life of people and tries to answer the question whether it has had an important impact on the spirit of the Croatian nation, considering its long duration. The first obvious consequence of this system is that people adjust to the new circumstances not only as a precondition of climbing the social scale, but sometimes also for the sake of mere survival. This results in deceptive behavior, and hypocrisy as its pathological form. Unable to point to the shortcomings of the system publicly, people would lose self-respect and dignity in their own eyes. Families were under great stress, especially the children who were raised in one way at home, and in the other at school. Public behavior and fashion were also strongly affected. In the course of constructing the new man, the weak citizen retreated in front of the new form of subjects, and the integral personality in front of the homo duplex. The slogan »družo, snadi se« (»take care of yourself, comrade«) opened up space for corruption, and the fact that personal gain could be achieved by bad (evil) means without great risk had a very destructive effect on the collective mentality. The listed characteristics of the system were gradually abated, but as long as it lasted, there was »verbal delict« and »moral and political suitability«, while the conditions for obtaining a passport were arbitrary. The regime was more rigid in Croatia than in some other republics, and in the late 80s, when the signs of a new time were starting to emerge, in the process of opening up Zagreb was falling behind Ljubljana and Belgrade.

Zdenko Radelić
Hrvatski institut za povijest u Zagrebu

RAT, DRŽAVA, NACIJA I REVOLUCIJA: BITNE PRETPOSTAVKE KOMUNISTIČKE REPRESIJE U HRVATSKOJ

Sažetak

Autor prikazuje bitne momente koji su utjecali na represivno postupanje vojnih i državnih tijela pod vodstvom KPJ u ratu i nakon njega te na izgradnju komunističkog represivnog sustava. Represija je imala nekoliko bitnih uzroka: pobjedu u ratu, izgradnju i obranu države i nacija te izvršenje revolucije. Prema tome, rat je bio glavni uzrok odmazde i osvete ratnih pobjednika, a provođenje jugoslavenskih državnih interesa na temelju rješavanja nacionalnog pitanja, primjere hrvatskog, slovenskog i srpskog, dovelo je do protjerivanja Nijemaca i širenja jugoslavenskih granica na zapadu te odlaska Talijana. Ipak, revolucionarne promjene glavni su razlog izgradnje revolucionarnog represivnog sustava, koji je obuhvatio klasne, ideološke i političke protivnike te suparnike. Nije moguće jasno razdvojiti ta tri bitna uzroka represivnih postupaka i izgradnje represivnog sustava i zato oni ne mogu biti shvaćeni odvojeni jedan od drugog.

Uvod¹

Pokušat ću što je kraće moguće prikazati bitne momente koji su utjecali na represivno postupanje vojnih i državnih tijela pod vodstvom Komunističke partije Jugoslavije (KPJ) u Drugom svjetskom ratu i nakon njega te na izgradnju komunističkog represivnog sustava. Represija o kojoj pišem uključuje smaknuća, zatvorske kazne, protjerivanja, oduzimanje imovine, zabranu političkog djelovanja i društvenu marginalizaciju razoružanog neprijatelja te političkih protivnika. Imala je nekoliko bitnih uzroka koji se međusobno isprepliću: pobjedu u ratu, izgradnju i obranu države i nacija te socijalističku revoluciju. Drugim riječima, rat je bio glavni uzrok odmazde i osvete ratnih pobjednika, a provođenje jugoslavenskih

1 U bilješkama navodim izvore ili literaturu samo kada navodim šire citate. Popis literature na temelju koje je nastao ovaj rad priložen je na kraju teksta.

- Radić, Radmila, *Država i verske zajednice 1945-1970.*, 2, Beograd 2002.
- Spehnbjak, Katarina, *Javnost i propaganda: Narodna fronta u politici i kulturi Hrvatske 1945.-1952.*, Zagreb 2002.
- Višnjić, Čedomir, *Partizansko ljetovanje: Hrvatska i Srbi 1945-1950.*, Zagreb 2003.
- Vodušek Starič, Jera, *Prevzem oblasti 1944-1946*, Ljubljana 1992.
- Yugoslavia, East-Central Europe Under the Communists*, ur. Robert F. Byrnes, New York – London s. a.
- Zapisnici CK KPH 1945.-1952., Svezak 1, 1945-1948.*, prir. Branislava Vojnović, Zagreb 2005.
- Zapisnici CK KPH 1945.-1952., Svezak 2, 1949-1952.*, prir. Branislava Vojnović, Zagreb 2006.
- Zapisnici Izvršnog komiteta Centralnog komiteta Saveza komunista Hrvatske 1952-1954., Svezak 3*, prir. Branislava Vojnović, Zagreb 2008.
- Zapisnici Izvršnog komiteta Centralnog komiteta Saveza komunista Hrvatske 1955.-1959., Svezak 4*, prir. Branislava Vojnović, Zagreb 2008.
- Zapisnici Politbiroa Centralnog komiteta Komunističke partije Hrvatske 1945-1952.*, Svezak 1, 1945-1948., prir. Branislava Vojnović, Zagreb 2005.
- Zlatarić, Bogdan, »Razvitak novog jugoslavenskog krivičnog prava«, u: *Nova Jugoslavija. Pregled državnopravnog razvitka povodom desetgodišnjice Drugog zasjedanja AVNOJ-a*, ur. Ferdo Čulinović, Zagreb 1954., str. 306-335.
- Žerjavić, Vladimir, *Opsesije i megalomanije oko Jasenovca i Bleiburga: Gubici stanovništva Jugoslavije u Drugome svjetskom ratu*, Zagreb 1992.

Summary

WAR, STATE, NATION AND REVOLUTION: THE IMPORTANT PRECONDITIONS OF THE COMMUNIST REPRESSION IN CROATIA

The author analyzes the important moments which influenced the repressive actions of the military and state authorities controlled by the KPJ (Communist Party of Yugoslavia) during and after the war, and the establishment of the communist system of repression. There were several important causes of repression: victory in the war, building and defending of the state and nation, and carrying out the revolution. Therefore, the war was the main reason of retaliation and retribution of the winning side, and furthering Yugoslavian state interests through the resolution of the national question (Croatian, Slovenian, and Serbian) had lead to the persecution of Germans, moved the Yugoslavian state borders further to the west, and lead to the emigration of Italians. Nevertheless, the revolutionary changes are the main reason for the establishment of the revolutionary repressive system, which was directed against the class, ideological, and political enemies and opponents. It is not possible to make a clear distinction between these three major causes of repressive actions and the establishment of the repressive system, therefore, they cannot be understood in isolation one from the other.

Vladimir Geiger
Hrvatski institut za povijest u Zagrebu

BROJČANI POKAZATELJI O LJUDSKIM GUBICIMA HRVATSKE U DRUGOME SVJETSKOM RATU I PORAČU*

Sažetak

Na temelju najznačajnijih historiografskih, demografskih i viktimoloških radova prikazuju se ljudski gubici Hrvatske prouzrokovani Drugim svjetskim ratom. Rad pokušava odgovoriti koliko je među stradalima/žrtvama vojnika i civila, te kojim nacionalnim/etničkim, vjerskim i političkim skupinama pripadaju. Ponajprije se za pojedine skupine stradalih/žrtava prikazuje kolike su bile početne, najčešće proizvoljne procjene i navodi, zatim kakvi su znatno pouzdaniji statistički/demografski izračuni, te napokon kakvi su poimenični i brojčani pokazatelji utemeljeni na sustavnijim istraživanjima.

Dosadašnja istraživanja demografskih¹ i stvarnih² ljudskih gubitaka Hrvatske, i Jugoslavije, u Drugome svjetskom ratu i poraču omogućuju spoznaju o približnom i mogućem broju žrtava³, stradalih⁴ i stradalnika⁵. U utvrđivanju demografskih i stvarnih ljudskih gubitaka Hrvatske, i Jugoslavije, u Drugome svjetskom ratu i poraču, među istraživačima nema znatnijih razilaženja, ali postoje ozbiljne dvojbe oko broja stradalih i žrtava prema nacionalnoj/etničkoj i ideološkoj/vojnoj pripadnosti, kao i prema mjestu i okolnosti smrti odnosno počinitelju.

* Rad je ostvaren u sklopu znanstvenog projekta Hrvatskog instituta za povijest u Zagrebu »Ljudski gubici Hrvatske u Drugome svjetskom ratu i poraču« (019-0190609-0584), koji se provodi uz potporu Ministarstva znanosti, obrazovanja i sporta Republike Hrvatske.

- 1 Demografski gubici podrazumijevaju poginule, ubijene i umrle tijekom rata, pad nataliteta zbog ratnih neprilika i migracijski saldo.
- 2 Stvarni gubici podrazumijevaju poginule, ubijene i umrle tijekom rata.
- 3 Žrtvama se podrazumijevaju ponajprije civili ubijeni, poginuli i od posljedica rata preminuli, ali i vojnici ratni zarobljenici koji su ubijeni ili umrli.
- 4 Stradalima se podrazumijevaju vojnici poginuli u ratu.
- 5 Stradalnicima se podrazumijevaju rat preživjele, ali na različite načine ratom oštećene osobe, ranjeni, oboljeli te izbjegli i prognani.

Summary

THE STATISTICS OF HUMAN LOSSES IN CROATIA DURING AND AFTER WORLD WAR II

Based on the most important historiographic, demographic and victimological works, this paper shows the human losses in Croatia caused by World War II. The paper tries to establish how many soldiers and civilians were among the victims, and to which national/ethnic, religious and political groups they belonged. First we will present the initial, very often arbitrary estimations for each group of victims, then the considerably more reliable statistic/demographic calculations, and finally the nominal and quantitative indicators based on more systematic research.

Martina Grahek Ravančić
Hrvatski institut za povijest u Zagrebu

PROPAGANDA I TISAK O DJELOVANJU ZEMALJSKE KOMISIJE ZA RATNE ZLOČINE OKUPATORA I NJIHOVIH POMAGAČA I PROCESUIRANJU ZLOČINA

Sažetak

Zemaljska komisija za ratne zločine okupatora i njihovih pomagača osnovana je kako bi istražila i utvrdila zločine počinjene tijekom Drugoga svjetskog rata na području Hrvatske. Predstavljena je metodološki dotad nepoznat sustav koji je činio tek jednu od sastavnica u sustavu procesuiranja ratnih zločina. Kroz brojne sastavljene odluke i propagandnu djelatnost Komisije vidljivo je da je rad Komisije bio nezaobilazan pri instrumentalizaciji novog režima. Iz analize arhivskih izvora, dostupnih natpisa u tisku i literaturi jasno proizlazi kako je, osim javne osude počinjenih zločina, Komisija trebala odraditi svoj zadatak i pri uspostavi nove vlasti.

Pri osnovnom definiranju pojma javnosti nailazimo na dvije skupine teoretičara građanske javnosti, koje zastupaju dva osnovna pristupa. Prema jednim javnost je opća kategorija i u njoj pronalaze praktični kriterij stupnja demokratičnosti nekog društva, odnosno oblik političkog života. Iz toga proizlazi da se misao javnosti može detektirati već u doba antičkog polisa, pa sve do suvremenih sustava 21. stoljeća. Prema drugima javnost se tumači isključivo kao kategorija građanskog društva s ulogom posredovanja između građanskog društva i političke države.¹ No, gdje smjestiti javnost u socijalističkim društvima, s obzirom da se njihovo političko ustrojstvo temelji na »jedinственom radnom narodu«, čiji interes predstavlja partijski (državni) aparat? Iako socijalistička društva posjeduju sve institucije građanskog društva, njihova stvarna uloga bila je instrumentalizirana, a djelovanje bilo kakvih političkih subjekata izvan zadanog političkog sustava nije bilo moguće. Prema tome, suvišnom se čini i potreba za bilo kakvim mehanizmi-

1 Katarina Spehnjak, *Javnost i propaganda: Narodna fronta u politici i kulturi Hrvatske 1945.-1952.*, Zagreb 2002., str. 87. (i ondje navedena literatura).

- Maticka, Marijan, »Promjene vlasničkih odnosa u Jugoslaviji 1945.-1948. na stranicama hrvatskih novina«, »Časopis za suvremenu povijest«, god. 24, br. 3, Zagreb 1992.
- Miletić, Antun, *Koncentracioni logor Jasenovac IV*, Jagodina 2007.
- Milićević, Nataša, *Jugoslovenska vlast i srpsko građanstvo 1944-1950*, Beograd 2009.
- Petranović, Branko – Zečević, Momčilo, *Jugoslavija 1918.-1988. Tematska zbirka*, Beograd 1988.
- Radelić, Zdenko, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.-1991. od zajedništva do razlaza*, Zagreb 2006.
- Sabljak, Tomislav, »U redu za smrtnu kaznu. Egzekutori Vojnog suda II. armije Koče Popovića u Zagrebu, godine 1945.«, »Hrvatska revija« (kulturno-književni tromjesečnik), god. XLIII, sv. 4 (172), Zagreb, rujan – prosinac 1993.
- Spehnbjak, Katarina, *Javnost i propaganda: Narodna fronta u politici i kulturi Hrvatske 1945.-1952.*, Zagreb 2002.
- Šiber, Ivan, *Osnove političke psihologije*, Zagreb 1998.
- Tomasevich, Jozo, *Četnici u Drugom svjetskom ratu*, Zagreb 1979.
- Ulam, Robert, *Nedovršena revolucija*, Beograd 1990.
- Vojskovođa i politika. Sjećanja Slavka Kvaternika*, ur. Nada Kisić-Kolanović, Zagreb 1997.

Summary

PROPAGANDA AND PRESS ON THE FUNCTIONING OF THE STATE COMMISSION FOR THE WAR CRIMES OF OCCUPIERS AND THEIR COLLABORATORS, AND ON THE PROSECUTION OF CRIMES

At the conclusion of the World War II, throughout Europe countries began organizing a system for punishing war criminals. On 30th November 1943 in Yugoslavia there was established State Commission for the Investigation of Crimes committed by occupiers and their supporters, and consequently the National Commission for Croatia was founded on 18th of May 1944. The main task of the National Commission was to gather information and evidence, which would confirm the existence of crimes committed by occupiers and their accomplices before the war or during the war. Collected data served for determination of execution, type, time, place and manner of committed crimes. After that the investigation Commission composed and drafted decisions about the committed crimes. Such decision had no incriminating character and it was only a proposal according to which the courts could initiate the trial. Attempting to emphasize the importance of the task entrusted to the Commission, which was at that time in the methodological sense quite unknown, propaganda activities were quite important. In spite of all the efforts the final result was not satisfying. Newspapers did not monitor and inform about the work and dedication of Commission's staff sufficiently. There was not enough self initiative, even though war crimes and fugitive war criminals were perpetual threat to the system that was in its formation constantly, liquidating any actual or potential enemies.

Jure Vujić
Ministarstvo vanjskih poslova Republike Hrvatske u Zagrebu

INTELEKTUALNI ZLOČIN KOMUNIZMA

Sažetak

Autor razmatra intelektualne i dogmatske izvore ideološkoga komunističkog diskursa koji su na legitiman i intelektualan način bili priprema za komunističke zločine. U svim bivšim komunističkim zemljama istočne Europe intelektualni je establišment aktivno ili pasivno sudjelovao u potvrdi komunističkih zločina. »Organski« intelektualci bili su sudionici najtiranuskijega totalitarnog stroja – komunizma, i bili su gorljivi apologeti i propagandisti komunističkog barbarstva u SSSR-u, istočnoj Europi, na Kubi, u Vijetnamu, Kambodži... Danas je relativiziranje ili otvoreno nijekanje komunističkih zločina moguće zbog utjecaja intelektualne i akademske postšezdesetsmaške elite u zapadnim demokracijama, koja ustrajava na tome da komunističke zločine predstavi kao rezultat povijesne nužnosti emancipacije u ime navodnih pseudohumanističkih i emancipacijskih »dobrih namjera« komunističke ideologije.

S druge strane, autor daje prikaz konceptijskih i retoričkih mehanizama diskursa »političke korektnosti« i ljudskih prava koji omogućavaju etiketiranje, stigmatiziranje i intelektualnu kriminalizaciju vođa i glasnogovornika istina o komunističkim zločinima počinjenih u ime popularne demokracije i diktature proletarijata.

Julien Benda 1927. objavljuje djelo *Izdaja klera*, poznati pamflet koji stigmatizira izdaju lijevih intelektualaca koji su žrtvovali imperativ istinitosti za svoje komunističko-ideološko opredjeljenje i angažiranje. Kada se stotinjak godina kasnije osvrnemo na Bendaovu tezu, iz perspektive intelektualne i moralne objektivnosti i integriteta neugodno je ustanoviti da se na povijesnom području glede istine o komunističkim zločinima na svjetskoj razini malo toga dogodilo ili pak revidiralo, te da se intelektualna povijest 20. stoljeća, stoljeća modernih totalitarizama, zaista može svrstati u povijest »izdaje klera« – ne samo da je naivno mnoštvo povučeno u ideološko slijepilo nego su pripremljeni i intelektualno legitimirani zločini koji su se dogodili u velikim razmjerima. Kada François Mauriac 1967. govori »o svećeničkom zvanju« koje si pripisuju lijevi intelektualci, koji si daju pravo govoriti u ime čovječanstva, on indirektno proziva i današnje »progresističke« intelektualce koji poput samoproglašanih proroka uzurpiraju pravo govorenja i određivanja što je istinito i neistinito, što je dobro, a što zlo, često u ime

Résumé

LE CRIME INTELLECTUEL DU COMMUNISME

L'auteur analyse les ressorts intellectuels et dogmatiques du discours idéologique communiste qui ont légitimé et intellectuellement préparé les crimes communistes. Dans l'ensemble des ex-pays communistes de l'Europe de l'est l'*establishment* intellectuel à concouru activement ou passivement à l'apologie et à la légitimation des crimes communistes. Les intellectuels »organiques« se sont faits complices de la machine totalitaire le plus tyrannique que le monde ait connu: le communisme et se firent les apologistes ou les propagandistes zélés de la barbarie communiste en URSS, en Europe de l'Est, à Cuba, au Vietnam, au Cambodge... De nos jours la relativisation ou la négation pure et simple des crimes communistes sont rendus possible grâce à la bienveillance et l'emprise d'une certaine élite intellectuelle et universitaire post-68-harde dans les démocraties occidentales, laquelle s'obstine à présenter les crimes communistes comme le fruit d'une nécessité historique d'émancipation, ou bien au nom des prétendus »bonnes intentions« pseudohumanistes et émancipatrices de l'idéologie communiste. D'autre part, l'auteur rend compte des mécanismes rhétoriques et conceptuels du discours dominant »politiquement correct« libéral et droit de l'homme qui permet l'étiquetage, l'ostracisme et la criminalisation intellectuelle des tenants et des portes paroles de la vérité sur les crimes communistes commis au nom de la démocratie populaire et de la dictature du prolétariat.

Mots clefs: intellectuel, communisme, manipulation, titoisme, politiquement correct, pensée, légitimation, discours

Résumé

LE CRIME INTELLECTUEL DU COMMUNISME

L'auteur analyse les ressorts intellectuels et dogmatiques du discours idéologique communiste qui ont légitimé et intellectuellement préparé les crimes communistes. Dans l'ensemble des ex-pays communistes de l'Europe de l'est l'*establishment* intellectuel à concouru activement ou passivement à l'apologie et à la légitimation des crimes communistes. Les intellectuels »organiques« se sont faits complices de la machine totalitaire le plus tyrannique que le monde ait connu: le communisme et se firent les apologistes ou les propagandistes zélés de la barbarie communiste en URSS, en Europe de l'Est, à Cuba, au Vietnam, au Cambodge... De nos jours la relativisation ou la négation pure et simple des crimes communistes sont rendus possible grâce à la bienveillance et l'emprise d'une certaine élite intellectuelle et universitaire post-68-harde dans les démocraties occidentales, laquelle s'obstine à présenter les crimes communistes comme le fruit d'une nécessité historique d'émancipation, ou bien au nom des prétendus »bonnes intentions« pseudohumanistes et émancipatrices de l'idéologie communiste. D'autre part, l'auteur rend compte des mécanismes rhétoriques et conceptuels du discours dominant »politiquement correct« libéral et droit de l'homme qui permet l'étiquetage, l'ostracisme et la criminalisation intellectuelle des tenants et des portes paroles de la vérité sur les crimes communistes commis au nom de la démocratie populaire et de la dictature du prolétariat.

Mots clefs: intellectuel, communisme, manipulation, titoisme, politiquement correct, pensée, légitimation, discours

Michael Portmann

Austrijska akademija znanosti i umjetnosti, Odbor za povijest

NASILJE TIJEKOM IZGRADNJE DRŽAVE I DRUŠTVA KOMUNISTIČKE JUGOSLAVIJE (1944-1946)

Sažetak

Ovaj se članak bavi prisilnim mjerama kojima su se služili tvorci države i društva socijalističke Jugoslavije od 1944. do 1946. godine.¹ U tom je razdoblju vladajuća Komunistička partija Jugoslavije (KPJ) uspjela transformirati državu (barem prividno) i na političkoj i na ekonomskoj razini, a namjeravala je i preoblikovati društvo prema komunističkim idealima.² Jasno je da je nakon četiri godine rata i građanskog rata ovaj proces pratilo nasilje u gotovo svakom mogućem obliku.

Uvod

Najprije ćemo dati pregled najvažnijih uredbi, odluka i zakona koji su služili kao pravna osnova za komunističke progone i/ili odmazde. Potom ćemo okvirno opisati organizacije i institucije kojima treba pripisati odgovornost za zvjerstva

1 Najvažniji arhivski dokumenti o komunističkoj represiji i zločinima u Hrvatskoj ponovno su tiskani u: Hrvatski institut za povijest (ur.), *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946. Dokumenti*, Slavonski Brod 2005. Dosad su o ovoj temi objavljena još tri sveska: za Slavoniju, Srijem i Baranju (sv. 2, Slavonski Brod 2006), za Zagreb i središnju Hrvatsku (sv. 3, Slavonski Brod 2008) i za Dalmaciju (sv. 4, Slavonski Brod 2011).

2 Više o ovome procesu (osim na hrvatskom, srpskom i slovenskom jeziku) može se pročitati u: Melissa K. Bokovoy, *Peasants and Communists. Politics and Ideology in the Yugoslav Countryside 1941-1953*, Pittsburgh 1998.; Melissa K. Bokovoy – Jill A. Irvine – Carol S. Lilly (ur.), *State-Society Relations in Yugoslavia, 1945-1992*, New York 1997.; Jasna Fischer – Aleš Gabrič – Leonid J. Gibianskii – Edith S. Klein – Ronald W. Preussen (ur.), *Jugoslavija v hladni vojni / Yugoslavia in the cold war*, Ljubljana 2004.; Wolfgang Höpken, »Die orthodoxe Abweichung: Jugoslawien im Vergleich«, u: Hans Lemberg (ur.), *Sowjetisches Modell und nationale Prägung. Kontinuität und Wandel in Ostmitteleuropa nach dem Zweiten Weltkrieg*, Marburg 1991., str. 125-142; Carol S. Lilly, *Power and Persuasion. Ideology and Rhetoric in Communist Yugoslavia 1944-1954*, Boulder 2001.; Michael Portmann, *Die kommunistische Revolution in der Vojvodina 1944-1952. Politik, Bevölkerung, Wirtschaft, Kultur*, Wien 2008.; Jera Vodušek Starič, »Stalinismus und Selbst-Sowjetisierung in Jugoslawien. Von der kommunistischen Partisanenbewegung zu Titos Einparteiensystem«, u: Stefan Creuzberger – Manfred Görtemaker (ur.), *Gleichschaltung unter Stalin? Die Entwicklung der Parteien im östlichen Europa 1944-1949*, Paderborn 2002., str. 219-237.

Summary

VIOLENCE IN THE STATE AND SOCIETY BUILDING PROCESS OF COMMUNIST YUGOSLAVIA (1944-1946)

This article deals with some coercive measures adopted by state-makers and society-builders of socialist Yugoslavia between the years 1944 and 1946. In this period, the dominant Communist Party of Yugoslavia (CPY) was able to transform the state (at least cursorily) both on political and economical levels and furthermore aimed at recasting society according to communist ideals. It goes without saying, that after four years of war and civil war, violence in almost any of its possible forms went along with this process.

Ivan Miklenić
Glavni urednik »Glasa koncila« u Zagrebu

DOPRINOS »GLASA KONCILA« U BORBI ZA OSLOBOĐENJE OD KOMUNIZMA

Sažetak

Doprinos crkvenoga lista »Glasa Koncila« borbi demokratskih snaga u hrvatskome narodu za oslobođenje od komunizma – koji se kao stvarnost ne iscrpljuje samo u komunističkom režimu ili komunističkoj ideologiji već obuhvaća i posljedice i mentalitet koji je oblikovao – velika je tema koja prelazi okvire jednoga izlaganja i zaslužuje opsežnu znanstvenu studiju, tim više što je »Glasa Koncila« u vrijeme komunizma u Hrvatskoj bio jedini list koji se svjetonazorski razlikovao od svih drugih medija koji su bili pod kontrolom i utjecajem Komunističke partije odnosno Saveza komunista. U ovom izlaganju iznose se tek pojedini važniji momenti koji su ilustrativni za ulogu »Glasa Koncila« u borbi za oslobođenje od komunizma.

Pokretanje lista

Komunistički režim onemogućio je izlaženje katoličkih listova i časopisa, kojih je još 1944. bilo stotinjak, i to likvidacijom, progonom ili ušutkivanjem katoličkih intelektualaca te nacionaliziranjem crkvenih tiskara i onemogućavanjem dostupnosti papira za tisak.¹ Biskupska konferencija biskupā Jugoslavije 22. rujna 1945. u pastirskom pismu doslovno piše: »Od nekih 100 časopisa, koliko smo ih imali prije rata, danas ni jedan ne izlazi.« Boljševička revolucija prepoznavala je u Crkvi najvećeg neprijatelja te je ubijala i na montiranim procesima osuđivala biskupe i svećenike, a državni mediji donosili su priloge u kojima se Crkvu tretiralo isključivo negativno. Godine 1960. donesen je novi zakon o tisku pa je otvorena mogućnost za crkveni tisak – zagrebački franjevci konventualci već su 1961. obnovili svoj list »Glasnik sv. Antuna Padovanskoga«.²

1 Miroslav Akmadža, *Katolička crkva u Hrvatskoj i komunistički režim 1945-1966.*, Rijeka 1996., str. 78-82; Aleksa Benigar, *Alojzije Stepinac hrvatski kardinal*, Zagreb 1993., str. 485-486.

2 Mirko Juraj Mataušić, »Katolički tisak u Zagrebačkoj nadbiskupiji«, u: *Zbornik u čast kardinala Franje Kuharića*, Zagreb 1995., str. 657.

zločinima partizana u Zagrebu.³⁵ Otada su stranice »Glasa Koncila« otvorene za takva svjedočanstva sve do sada, a vjerojatno će biti i još dugo.

Nakon obnove hrvatske državnosti, »Glas Koncila« sve do danas u brojnim člancima i rubrikama ukazuje na nasljeđe komunizma (političku podobnost, komunistički totalitarni mentalitet, utjecaj komunističkih obavještajnih službi...), razobličava komunističke mitove i komunističko falsificiranje povijesti Drugoga svjetskoga rata i poraća...

Zaključak

Usprkos zapljenama, stalnim prijetnjama i medijskim napadima, »Glas Koncila« prerastao je u jedine novine koje su od svoga pokretanja do demokratskih promjena širile prostore slobode te je postao glasom ne samo Crkve i ne samo katolika nego naprosto svjedok da ne moraju svi misliti kako država i Partija određuju. Stekao je velike simpatije i među onima koji nisu bili uvjereni katolici, ali su cijenili to što Crkva u komunističkom totalitarizmu pomoću toga lista probija prostor slobode, koji je za njih bilo nada. Neosporno, list je svojim postojanjem, preživljavanjem progona i djelovanjem dao vrijedan doprinos u borbi za oslobađanje hrvatskoga naroda od komunizma, no ta borba ipak još nije završena. Budući da je u procesu tzv. »detuđmanizacije« odbačena ideja hrvatskoga nacionalnog pomirenja prvoga hrvatskog predsjednika dr. Franje Tuđmana, »Glas Koncila«, sve kad bi i htio, ne smije posustati u razobličavanju ostataka nenaravnog, totalitarnog i sektaškog komunizma u Hrvatskoj.

Summary

THE CONTRIBUTION OF »GLAS KONCILA« IN THE STRUGGLE FOR THE LIBERATION FROM COMMUNISM

Despite the confiscations, constant threats and media attacks, »Glas Koncila« developed into the only paper which had extended the area of freedom since its beginnings until the democratic changes, and it became not only the voice of the Church and the Catholics, but also a proof that not everyone has to think what the state and the Party orders them to think. It gained a lot of support even from people who were not dedicated Catholics, but they appreciated how the Church is using this paper during the communist totalitarianism to extend the area of freedom, which brought them hope. There is no doubt that the paper, through its

35 I. Miklenić, »Razgovor s ratnim vojnim invalidom Eduardom Mikšom: Što su partizani učinili s ranjenicima u Zagrebu«, u: »Glas Koncila«, 25/1990., str. 7, 26.

existence, overcoming of persecution and through its activities, has made a valuable contribution to the struggle for the liberation of the Croatian people from communism. However, this struggle has not ended yet. Since the so-called detudjmanization process has rejected the idea of the Croatian national reconciliation proposed by the first Croatian president Dr. Franjo Tuđman, »Glas Koncila« must not give up, even if it wanted to, on the disintegration of the unnatural, totalitarian and sectarian communisms in Croatia.

Mato Artuković
Hrvatski institut za povijest u Slavanskom Brodu

KAKO SE SUDILO U KOMUNIZMU ILI RIJEČ NA OPTUŽENIČKOJ KLUPI (Primjer sudskog procesa profesorima i bogoslovima đakovačkog sjemeništa 1959/1960)

Sažetak

U ovom radu analizirana je optužnica i presuda profesorima, svećenicima i bogoslovima Đakovačke bogoslovije 1959/1960. Budući da se bližio kraj tamnovanju kardinalu dr. Alojziju Stepincu, u proces se htjelo uvući i njega kako bi ga se moglo zadržati u zatvoru. Analiza same optužnice i presude pokazuje da se sudilo samo riječi i misli, u konačnici sudilo se hrvatstvu. Optužnica je iskonstruirana na temelju »riječi« koje je netko rekao često u četiri oka i između četiri zida. Bezazlenoj riječi davala se težina rušilačkog, zločinačkog čina. Sama optužnica i presuda koja se u najvećoj mjeri ponavlja, najbolji su dokumenti koji osuđuju komunistički totalitarni režim, koji je takvu optužnicu napisao.

Uvod

O montiranom političkom procesu profesorima, svećenicima i bogoslovima Đakovačkog sjemeništa, kojemu je bio cilj da se bogoslovija u Đakovu ukine, malo je pisano u hrvatskoj povijesnoj literaturi. Dr. Marin Srakić napisao je opširan i izvornom građom potkrijepljen članak, u kojem predstavlja jedno nasilničko vrijeme u kojem se na temelju konstruiranih, proizvoljno protumačenih izvadaka iz govora ili sastavaka, beskrupulozno uništavala tuđa egzistencija.¹ Naročito su vrijedni opširni izvodi iz pisama optuženoga duhovnika Ćirila Kosa, tada budu-

1 Marin Srakić, »'U ime naroda!'; Proces protiv profesora, svećenika i bogoslova Bogoslovnog sjemeništa u Đakovu 1959-1960.«, »Diacovensia«, 1, Đakovo 1994., str. 23-57.

ma prava optuženome. Komunistički režim satirao je egzistencije po miloj volji, suci su sudili bez obzira na savjest, struku, pamet. Na temelju riječi izgovorene u četiri oka ili četiri zida, na temelju konstrukcija podmetnutih žbira, stvarale su se optužnice i izmišljali najteži delikti koji su povlačili za sobom drakonske kazne.

Summary

TRIALS DURING COMMUNISM: WORDS IN THE DOCK

An example of a court process against professors and theologians of the Đakovo seminary in 1959/1960

This paper analyzes the indictment and the verdict to the professor, priests, and theologians of the Đakovo seminary in 1959/1960. Since the imprisonment of cardinal Alojzije Stepinac was approaching its end, they tried to drag him into this process, so he could be kept in prison. The analysis of the indictment and the verdict shows that what was on trial here were words and thoughts, and ultimately Croatianism. The indictment was construed on the basis of “words” somebody uttered, very often between four eyes and four walls. Harmless words were judged to be destructive criminal acts. This indictment and the verdict, which repeats almost everything listed in the indictment, condemn the communist totalitarian system, which could write an indictment of this sort.

Darko Dukovski
Filozofski fakultet u Rijeci

REPRESIJA, NEZAKONITOSTI I ZLOČINI VOJNIH I CIVILNIH ORGANA VLASTI U HRVATSKOM DIJELU ISTRE 1945-1950.

Sažetak

Istra je u petogodišnjem poratnom razdoblju prolazila kroz procese državopravne tranzicije, odnosno procese sjedinjenja s Hrvatskom i Slovenijom u Jugoslaviji. Tijekom toga vrlo osjetljivoga razdoblja podvojenosti njezina teritorija, neizvjesnosti i društveno-političke preobrazbe, izrastanja nove vlasti, događale su se brojne nezakonitosti, represije i zločini nad svima koji su te procese pokušali usporiti ili zaustaviti.

Glavni politički procesi usmjereni su k uspostavi i učvršćenju nove narodne vlasti pod nadzorom Vojne uprave Jugoslavenske armije u prijelaznom razdoblju sjedinjenja Istre s Jugoslavijom, odnosno Slovenijom i Hrvatskom, u kojemu su se snažno osjećale vanjskopolitičke tenzije i nacionalno-ideološka podijeljenost stanovništva. Narodna vlast u kratkom poratnom razdoblju nije u cijelosti bila komunistička iako je djelovala pod nadzorom partijskih struktura. Kontrola Partije nije bila tada do kraja uspostavljena. U tom smislu ni represija nad političkom oporbom nije nosila isključivo komunistički pečat. Nedvojbeno je da se na području kontroliranom od VUJA odmah počelo s provođenjem revolucionarnih društvenih promjena koje su vrlo često nailazile na otpor talijanskog i hrvatskog stanovništva.

Represija je bila usmjerena prema bivšem ratnom neprijatelju, ratnim zločincima, kolaboracionistima, fašistima, ideološko-političkom i nacionalnom neprijatelju, dojučerašnjim saveznicima i suborcima, svima onima koji su na bilo koji način sprječavali ili ometali provođenje političkih smjernica Partije.

Povijesni kontekst poratne komunističke represije i zločina

Bez utvrđivanja povijesnog konteksta, društveno-politički i gospodarski procesi, pa tako i pitanja uzroka i posljedica komunističke represije i zločina prvih poratnih godina u Istri, ne mogu se objektivno sagledati i objasniti, a kamoli razumjeti.

Summary

REPRESSION, ILLEGAL ACTIVITIES AND CRIMES OF THE MILITARY AND CIVILIAN AUTHORITIES IN THE CROATIAN PART OF ISTRIA FROM 1945 TO 1950

In the five-year post-war period, Istria went through a transition process of law and state regulations, that is through the process of unification with Croatia and Slovenia within Yugoslavia. During that extremely sensitive period, with its territorial division, uncertainties, socio-political transformations and the emergence of the new government, there were numerous illegal activities, repression and crimes aimed at anyone who tried to slow down or stop these processes.

The main political processes were directed towards the establishment and strengthening of the new people's government under the supervision of the Military Administration of the Yugoslav Army during the transition period of unification of Istria with Yugoslavia, that is Slovenia and Croatia, marked by strained foreign affairs and a national and ideological division of population. In the short post-war period the people's government was not entirely communist, even though it was controlled by the Party structures. The Party control was never entirely established. Therefore, the repression over political opposition was not exclusively carried out by the communists. There is no doubt that the revolutionary social transformations were carried out immediately in the regions controlled by VUJA (Military Administration of the Yugoslav Army), and that they were met with opposition from the Italian, as well as Croatian population.

The repression was aimed at the former war enemies, war criminals, collaborators, fascists, ideological, political and national enemies, former allies and comrades – at everyone who tried to stop or interfere with the implementation of the Party's political directives in any way.

KOMUNISTIČKI TEROR I ZLOČINSTVA U ZADRU 1944-1946.

Sažetak

Neometanim ulaskom vojnih postrojbi Zadarskog partizanskog odreda u grad Zadar 31. listopada 1944. nastupilo je razdoblje obilježeno nasiljem, represijom i zločinima koje su pristigli komunisti-boljševici provodili u svojstvu novouspostavljene vlasti. Svoja iluzorna ideološka načela, zasnovana na temeljima svojedobnog ponašanja ruskih boljševika nakon provedbe tzv. Oktobarske revolucije 1917. u Rusiji, prisilno su nametali preostalom stanovništvu Zadra. Uspostavljajući »crveni teror« koristili su se najgrubljim metodama zastrašivanja i čestim likvidacijama pojedinaca i skupina osoba za koje su držali da su njihovi trenutni, ili možebitno budući politički protivnici. Spomenuti način obračuna opravdavali su potrebom nastavka provedbe komunističkog revolucionarnog procesa, odnosno klasne borbe, zbog čega su poglavito političke neistomišljenike bez obzira na stvarne okolnosti jednostavno tretirali narodnim neprijateljima i time im izravno onemogućavali svako pravo na opstanak. U takvim ponašanjima koja su sadržavala najneciviliziranije i najsirovije oblike kažnjavanja, prepoznatljive po smaknućima »po kratkom postupku«, prednjačili su pripadnici Ozne za grad Zadar, Ozne za zadarsko područje, odnosno Okružne Ozne. Istodobno, Kotarski i Okružni narodni sud u Zadru svojim su standardnim presudama zasnovanim na optužnicama Ozne uglavnom skrbili o pravnom pokriću i stvaranju opravdavajućih okvira za tako počinjene zločine.

Okončanjem borbi na bližem zadarskom području te potpunim povlačenjem njemačkih okupacijskih vojnih postrojbi iz Zadra 30. listopada 1944., s kojima je otišao i dotadašnji prefekt zadarske provincije Vincenzo Serrentino¹, stvoreni su ključni preduvjeti za neometani ulazak u potpuno prazan grad vojnih postrojbi I. i II. bataljuna Zadarskog partizanskog odreda (ZPO)², predvođenih komunisti-

1 Vincenzo Serrentino imenovan je od vlade fašističke Socijalne Republike na tu dužnost 2. studenoga 1943. Spomenutu je Republiku na prostoru sjeverne Italije, u mjestu Salo, 29. rujna 1943. osnovao Benito Mussolini (Repubblica Sociale Italiana, skraćeno RSI).

2 O tijekom ratnih operacija i djelovanja pojedinih bataljuna ZPO-a, provedenim u okolici Zadra tijekom listopada 1944., s točno navedenim nadnevcima, više vidi u: Vinko Kožul, *Zadarski partizan-*

Izvori i literatura

Arhivski izvori

Hrvatski državni arhiv, fond 1491, *Ozna*

Državni arhiv Split, fond *Indeks spiskova likvidiranih lica – područje Zadar*, kutija 165; fond *Ozna*, kutija 168.

Državni arhiv Zadar, fond 224, *Okružni komitet KPH Zadar 1943–1945.*; fond *Kotarski komitet KPH Zadar 1945.*; fond *Kotarski komitet KPH Zadar 1946.*; *Kotarski narodni sud u Zadru*; *Okružni narodni sud u Zadru*

Bašić, Mirko, »Dokumenti jednog vremena – Zadar – jesen 1944.«, *Memoarska građa*

Begonja, Zlatko, *Političke prilike i sudski procesi u Zadru od 1944. do 1948.*, doktorska disertacija, Zadar 2007.

Kožul, Vinko, *Zadarski partizanski odred NOVJ*, Zadar 1991.

Luxardo i Zadar, brošura, Zadar 2006.

Maštrović Nino, Ante, *Osnivanje, razvoj i borbe Zadarskog partizanskog odreda*, Zadar 1969.

Matice krštenih, vjenčanih i umrlih od 1900. do 1948., Župa sv. Šimuna i Jude Tadeja na Božanju, Zadar

Matice umrlih u Matičnom uredu Državne uprave Zadar, Zadar 1944–1950.

Memoarska građa, »Sastav okružnih i kotarskih rukovodstava zadarskog okruga u ljeto 1944.«

Znanstvena knjižnica Zadar, *Zbirka zakona o organizaciji sudova, o vrstama kazni, o konfiskaciji i izvršenju konfiskacije i o davanju amnestije, sa komentarom*, »Zakon o uređenju Narodnih sudova«, Beograd 1945.

Summary

COMMUNIST TERROR AND CRIMES IN ZADAR 1944-1946

With the unobstructed entrance into Zadar of the military armed forces of Zadar's partisan units on 31 October 1944, there began a period of denotable violence, repression and crime carried out by the new orthodox communist-Bolsheviks in the process of establishing the new power. They forcefully imposed on the remaining population of Zadar their monstrous and illusionary ideological principles, inspired by the one time behaviour of the Russian Bolsheviks just after they carried out the so-called October Revolution 1917 in Russia. In establishing this red terror, they made use of the most violent methods of intimidation and frequent liquidation of individuals and groups of people who they believed to be at that moment, or could be in the future, their political adversaries. These methods were justified by the need to continue to carry out the communist revolutionary process, that is, the class struggle. Because of this, their

mainly political opponents, irrespective of the real circumstances, were simply treated as enemies of the state and with this they were directly denied any right of existence. With this kind of behaviour, which included the most uncivilised and the most cruel punishments which were known, after short trials and executions, the members of Ozna (the Yugoslav Secret Police), members of Ozna for the city of Zadar and Zadar area, were the most prominent. At the same time the Regional Peoples' Court in Zadar with its standard verdicts based on Ozna's accusations, mainly served as a legal cover justifying such criminal executions.

Ivica Lučić
Hrvatski institut za povijest u Zagrebu

KOMUNISTIČKA REPRESIJA NAD HRVATIMA U HERCEGOVINI OD 1945. DO 1966.

Sažetak

Autor prikazuje komunističku represiju nad Hrvatima u Hercegovini u razdoblju od završetka Drugoga svjetskog rata pa do 1966. kada je komunističko vodstvo suočeno s gospodarskom i političkom krizom u zemlji odlučilo djelomično promijeniti politiku. Prikazano je kako je komunistička represija bila nakon uspostave vlasti usmjerena prema Hrvatima u Hercegovini kao cjelini, od čega su bili izuzeti rijetke pristaše i suradnici nove vlasti. Ubijeni su, najvećim dijelom bez suda ili bilo kakve pravne procedure, mnogi zarobljeni hrvatski vojnici, zatim brojni svećenici Katoličke crkve, a onda i mnogi drugi koje je komunistička vlast smatrala stvarnim ili potencijalnim neprijateljima ili protivnicima. Nakon toga uslijedilo je razdoblje progona rodbine ubijenih, rijetkih preživjelih intelektualaca, imućnijih seljaka i trgovaca te drugih koji nisu pristajali uz novu vlast. Intenzitet represije mijenjao se ovisno o unutarnjim i vanjskim političkim odnosima, tako da je pedesetih i šezdesetih godina represija smanjena i uglavnom je bila usmjerena prema pojedincima i grupacijama koje su se na bilo koji način protivile komunističkoj vlasti.

Uvod

Za razumijevanje međunacionalnih odnosa u Bosni i Hercegovini tijekom druge polovine dvadesetog stoljeća važno je sagledati zločine počinjene u Drugome svjetskom ratu kao i žrtve tih zločina. Zločini koje su počinili pripadnici ustaških, četničkih i okupatorskih postrojbi tijekom rata uglavnom su poznati i o njima se često pisalo. Objavljen je i zbornik s kronološki poredanom dokumentacijom o zločinima koje su počinili pripadnici vlasti Nezavisne Države Hrvatske (NDH), ili se njima pripisuju.¹ O ratnim i poratnim zločinima partizana, Jugoslavenske armije odnosno komunističkih vlasti u BiH do 1990. nije se moglo gotovo ništa čuti niti pročitati, a bez znanja o njima nije moguće spoznati niti položaj tamošnjih Hrvata. Na temelju prikupljenih i objavljenih podataka vidljivo je da

¹ *Zločini na jugoslavenskim prostorima u Prvom i Drugom svjetskom ratu*, zbornik dokumenata, tom I, *Zločini Nezavisne Države Hrvatske 1941-1945.*, Beograd 1993.

vini«. Oni su se ponašali »kao režimlje u lošem smislu riječi«, rekao je Mijatović i dodao da ne trebaju samo Srbi preispitati odnos prema Hrvatima, nego i Muslimani, ali i »komunisti hrvatske nacionalnosti trebaju ispitaju vlastiti odnos prema svom narodu«. ¹⁵⁵

Riječi Cvijetina Mijatovića dale su poseban ton takozvanom Mostarskom savjetovanju. Bio je to nagovještaj značajnih promjena u politici SK BiH. Nije se radilo samo o promjeni odnosa prema Hrvatima u BiH, nego i prema Muslimanima koji su sve češće spominjani kao nacija, Srbima, čija je dominacija postajala manja, ali i prema samoj Bosni i Hercegovini čije je vodstvo tražilo sve više autonomije u odnosu na Beograd. Takva politika naišla je na ogorčeni otpor unitarista i dogmata, kako u Beogradu, tako i u BiH. Priznanje pogrešne nacionalne politike ipak nije značilo kraj represije prema Hrvatima u (iz) BiH. Događaji koji su uslijedili čak su je i povećali.

Summary

THE COMMUNIST REPRESSION OVER CROATS IN HERZEGOVINA FROM 1945 TO 1966

The author covers the communist repression over Croats in Herzegovina in the period from the end of World War II until 1966, when the communist leadership, faced with an economic and political crisis in the country, decided on a partial change in politics. The paper shows that the communist repression after the establishment of government was directed at the whole Croatian population in Herzegovina, with the exception of rare supporters and collaborators of the new government. Many captured Croatian soldiers, numerous Catholic priests and many others were killed, in most cases without a trial or legal proceedings, because they were considered by the communist government to be actual or potential enemies or opponents. This was followed by a period of persecution of their family members, of the rare intellectuals that had survived, of the wealthier farmers and merchants, and others who would not support the new government. The intensity of the repression changed depending on the domestic and foreign political relations, so the repression was reduced during the fifties and the sixties, and it was directed mostly towards the individuals and groups that opposed the communist government in any way.

155 »Za punu ravnopravnost ljudi i naroda«, govor Cvijetina Mijatovića na Mostarskom savjetovanju u rujnu 1966., *Savez komunista Bosne i Hercegovine u borbi za bratstvo, jedinstvo i ravnopravnost*, Sarajevo 1977., str. 43-49.

Dražen Živić – Mirko Kovačić
Ogranak Matice hrvatske u Osijeku

KOMUNISTIČKI TEROR I ZLOČINI U VUKOVARU 1945. GODINE

Sažetak

Svrha je ovoga priloga, na temelju dosadašnjih spoznaja i poznatih činjenica, ukratko upozoriti na ishodišta, razmjere i aktere komunističkog terora u Vukovaru 1945., nakon što su postrojbe Jugoslavenske armije, a s njima i politički, odnosno represivni organi nove komunističke vlasti ušle u grad.

Probojem Srijemskoga fronta, 12. travnja 1945., i Vukovar je »oslobođen«, a nastupajući boljševički »antifašizam« je na vukovarske ulice i među vukovarske obitelji donio nesmiljeni teror i veliki strah.

Probojem Srijemskoga fronta, 12. travnja 1945. u kasnim popodnevnim satima, u Vukovar su bez borbe ušle postrojbe Jugoslavenske armije kao i političko-represivni organi nove vlasti, nakon čega počinje četrdesetpetogodišnje razdoblje života Vukovara i njegovih žitelja u jugokomunističkom ideološko-političkom, društvenom i ekonomskom okviru, koji je, kao i u drugim hrvatskim područjima, počivao na dobro osmišljenoj i provedenoj represiji i teroru što su bili duboko usađeni u temelje komunističke ideologije i društvenoga sustava druge Jugoslavije. Komunizam se u jugoslavenskoj varijanti gotovo pola stoljeća i održavao zahvaljujući razgranatom i u sve pore društvenog života ugrađenom represivnom sustavu, ali i u, ponajčešće, nasilnom nametanju povijesnoga zaborava na posljedice terora i represije, naročito na one iz poraća Drugoga svjetskog rata, kao i u sustavnom nijekanju počinjenih zločina, odnosno, odgovornosti nositelja komunističke vlasti za počinjene zločine kada se oni više nisu mogli »sakriti pod tepih«. ¹ I prije nego li je Vukovar »oslobođen«, bilo je sve spremno za obračun s »narodnim neprijateljima«. Odluke i direktive, kao i popisi za odvođenje i likvidacije, bili

1 Vidi detaljnije u: Stéphane Courtois, *Komunizam i totalitarizam*, Zagreb 2011.

Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944–1946., Dokumenti. Slavonija, Srijem i Baranja, Slavonski Brod 2006.

Rezolucija Vijeća Europe o osudi komunističkih zločina, Strasbourg, 25. siječnja 2006.

Wertheimer-Baletić, Alica, *Stanovništvo Vukovara i vukovarskog kraja*, Zagreb 1993.

Živić, Dražen, »Sjećanje na žrtve komunističkog terora u Vukovaru 12. travnja 1945. godine«, u: *Vukovarski zbornik*, 5, Vukovar 2010., str. 339-343.

Summary

THE COMMUNIST TERROR AND CRIMES IN VUKOVAR IN 1945

The aim of this contribution, based on the known facts and previous findings, is to point to the origins, proportions and protagonists of the communist terror in Vukovar in 1945, after the troops of the Yugoslavian Army had entered the city, together with the political, that is repressive organs of the new communist government. In the breach of the Strymian front on the 12th of April 1945, Vukovar was also “liberated”, and the emerging Bolshevik “antifascism” brought cruel terror and great fear to the streets of Vukovar, and into its families.

Vasko Simoniti

Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Ljubljani

TOTALITARIZAM, DEMOKRACIJA I POKUŠAJ PONOVRNOG ZATVARANJA ARHIVA (1945-1991-2011)

Sažetak

Rasprava razmatra razdoblje nakon Drugoga svjetskog rata u Sloveniji, kada je uslijedilo i sistematsko uništavanje svih prijašnjih društvenih struktura i uspostavljanje totalitarnog sistema od strane komunista. Predstavljene su glavne mjere komunističke vlasti. Nikada u povijesti Slovenci nisu nanijeli toliko zla kao tijekom Drugoga svjetskog rata i u razdoblju od gotovo petnaest godina državnog terorizma, pa i kasnije sve do 1990. Nakon neprekidnih represija učinci totalitarizma pokazivali su se i na psihičkoj razini stanovništva.

Strah je kao konstanta ušao u sve slojeve stanovništva. Nasilje je bilo glavno obilježje komunista. Kada se nakon četrdesetpetogodišnjeg razdoblja multinacionalna Jugoslavija opterećena neriješenim povijesnim zamjerkama među narodima raspala u strašnom ratu, pokazalo se da nije bio riješen ni jedan od temeljnih problema koji su počeli izlaziti ispod tepiha prisilnog zaborava: nacionalni, društveni, gospodarski, multikulturalni, međukulturni ni politički. S obzirom da je nekadašnja struktura komunističke organizacije s prijelazom na novu demokratsku državu u Sloveniji ostala netaknuta, nekadašnji komunisti su pod imenom novoustanovljenih ili preimenovanih stranaka nesmetano participirali u novoj strukturi vlasti i u velikoj mjeri očuvali snažan utjecaj u institucijama vlasti nove države (u državnoj upravi, sudstvu, policiji). Nekadašnji komunistički vlastodršci gradili su novu političku stvarnost na kontinuitetu posredništva s vlastodršcima. A to je otvorilo bitno pitanje odnosa prema nedavnoj povijesti, jer su akteri nekadašnje i ujedno sadašnje političke elite htjeli što bolje poništiti razliku između nekadašnjega nedemokratskog i sadašnjega demokratskog društvenog sistema. To je dovelo do apsurdne situacije koja je započela upravo posljednjih godina, nakon što je 2008. na vlast ponovno došla lijeva vladina koalicija. Došlo je do naglašenog preuveličavanja nekadašnjih komunističkih simbola i do zapriječen je pristup ranije dostupnoj arhivskoj građi, a sprječavala su se i istraživanja o djelovanju nekadašnje tajne komunističke političke policije itd. Ustavni sud je to ukinuo odlukom koja je omogućila referendum na kojem je spriječeno stupanje na snagu zakona koji bi ograničio dostupnost arhivske građe. Osim toga Ustavni je sud donio i važnu odluku kojom je jasno izrazio da je imenovanje ulice po nekadašnjem diktatoru Titu protuustavno. Ustavni je sud time jasno postavio crtu razdvajanja između totalitarnog i demokratskog društvenog sistema.

Ustavno sodišče, »Uradni list Republike Slovenije«, št. 30/11. Odločba U-II-2/11-11, 11-13, Ljubljana 2011.

Ustavno sodišče, »Uradni list Republike Slovenije«, št. 78/11. U-I-109/10, Odločba 10-11, 10-16, Ljubljana 2011.

Vodušek Starič, Jera, *Prevzem oblasti 1945-1946.*, Ljubljana 1992.

Summary

TOTALITARIANISM, DEMOCRACY AND REPEATED ATTEMPTS TO CLOSE THE ARCHIVES (1945 – 1991 – 2011)

The analysis covers the period after World War II in Slovenia, which was followed by the systematic destruction of all former social structures and the establishment of the totalitarian system by the communists. We present the main measures of the communist government. Never before had Slovenians done so much harm to themselves as during World War II and in the period of almost fifteen years of state terrorism, and even later on, all up to 1990. After incessant repressions, the effects of totalitarianism were visible even in the psychological state of the population.

Constant fear entered all layers of the population. Violence was the main feature of communists. When the multinational Yugoslavia, burdened by the unresolved historical resentments, fell apart after 45 years in a terrible war, it became evident that none of the fundamental problems were resolved, and they started to come out from under the carpet of enforced oblivion: the national, the social, the economic, the multicultural, the intercultural, and the political problems. Considering the fact that the structure of the communist organization in Slovenia remained intact during the transition to the new democratic state, the former communists, under the names of newly established or renamed parties, participated in the new government structures undisturbed, and preserved most of their strong influence on the government institutions of the new state (public administration, judiciary system, police). The former communist potentates were building a new political reality on the continuity of mediation with potentates. This opened up an important question of the relation towards the recent past because the members of the former, and also the present political elite wanted to abolish the difference between the former undemocratic, and the present democratic social system. This has led to an absurd situation, which has developed in the recent years, after the left government coalition regained power in 2008. There was intensified glorification of the past communist symbols, the access to some archive materials was closed, and the investigations on the functioning of the former communist political police were stopped. The Constitutional court put an end to this by issuing a decree which opened up the possibility of a referendum, in which the people prevented the law which would limit the access to the archive materials to take effect. Aside from this, the Constitutional court issued an important decree stating that the naming of streets after the former dictator Tito was unconstitutional. By doing so, the Constitutional court has drawn a clear dividing line between a totalitarian and a democratic social system.

Vedran Obućina
Zagreb

ISKUSTVO LUSTRACIJE U SREDNJOJ EUROPI

Sažetak

Lustracija na primjeru Češke, Slovačke i Poljske pokazuje da je riječ o složenom procesu suočavanja s komunističkom prošlošću, kao načinom konsolidacije novih demokratskih država i njihove transformacije prema stabilnim europskim demokracijama. Ti primjeri pokazuju da je lustraciju najbolje provesti odmah nakon uspostavljanja demokratskog poretka. U protivnom lustracija može biti težak izazov unutar kojeg se mogu pojaviti međusobne borbe za dnevnopolitičke borbe političkih stranaka. Tada je najbolje rješenje jasna i nedvosmislena osuda komunizma kao režima te osuda njegovih protagonista.

Transformacija i odnos prema komunističkoj prošlosti

Transformacija političkih poredaka u 20. stoljeću završila je 1990. i četvrtim valom demokratizacije, kada se liberalna demokracija učvrstila kao tada najbolji poredak na svijetu. Ta transformacija, koja je zahvatila komunističke i socijalističke režime Euroazije, u sebi je sadržavala (i još uvijek sadržava) tri oblika promjene: izgradnju nacije i države, izgradnju demokracije kao novoga političkog poretka u kojem vlada višestranačje, te izgradnju tržišne ekonomije. Prve dvije promjene ključne su za razumijevanje lustracije i odnosa prema diktatorskoj prošlosti. Unutarnja suverenost, odnosno *Staatlichkeit* ili »održavotvorenje« i stvaranje državnosti, u sebi je imala potrebu definiranja državnih granica, predodžbu o tome tko čini državnu zajednicu, kojem narodu ta država pripada te tko posjeduje monopol legitimne primjene sile. Danas nam se takva pitanja čine i pomalo smiješnim, ali u početnim stadijima tranzicije bila su od ključne važnosti za konsolidaciju novonastale demokracije, zbog iredentizma i ratnih prijetnji, problema prava i položaja etničkih manjina ili problema same demokratizacije. Tranzicija počiva na potrebi pronalaženja zajedničkog državnog identiteta, donošenja ustava i zakona koji brane novi poredak, te političkih subjekata koji čine vlast (vladu, parlament i sudstvo), kao i političke stranke i civilno društvo u najširem smislu.

U cjelokupnom tom procesu postoji i potreba određenja prema prošlosti. George Orwell kaže: »Onaj tko kontrolira prošlost, kontrolira budućnost, onaj

Zaključak

Iskustva lustracijskog postupka u Srednjoj Europi pokazuju nam svu složenost priprema i tijeka radnji. Kad se pitamo može li se provesti lustracija u Hrvatskoj, odgovor je: da, može, no pitanje je s kakvim učinkom. Većina vlastodržaca koji su bili »alfa i omega« komunističkog poretka u Hrvatskoj danas je pokojna, no njihovi mlađi pomoćnici rasuti su u brojnim strankama, među njima i u HDZ-u i SDP-u. Lustracija bi u Hrvatskoj izgledala vjerojatno kao u Slovačkoj, ili, u manje radikalnoj mjeri, kao u Mađarskoj. Sasvim sigurno bi došlo do velikih javnih debata, pa možda i prosvjeda. Iako su nedavno izglasani novi zakoni u Bugarskoj i Makedoniji, pa je i Rumunjska promijenila svoj zakon, oni nisu nimalo pomogli ostvarenju ideje. Lustracija se jednostavno može provesti odmah ili kasnije zakomplicirati do beskrajnih granica.

Hrvatska se mora jasno odreći i Josipa Broza Tita i Ante Pavelića, tih likova koji nam kroje dnevno-političke događaje i reći da se radi o dvama notornim zločincima protiv čovječnosti, dvama diktatorima koji su totalitarnim režimima uvodili strahovladu i samovlast nad milijunima ljudi. Hrvatska mora poći stopama Europe i osuditi komunizam jednako kao što je osudila i fašizam i nacizam. Ne moramo ići daleko. Početne točke su Rezolucija 1481 iz 2006. Parlamentarne skupštine Vijeća Europe, u kojoj se poziva na međunarodnu osudu zločinā totalitarnih komunističkih režima, Praška deklaracija o europskoj svjesnosti i komunizmu iz 2008., Javno saslušanje Europske Unije zločinima koje su počinili totalitarni režimi iz 2008., Rezolucija o ponovno ujedinjenoj Europi u Vilniuskvoj deklaraciji Parlamentarne skupštine OESS-a. Deklaracija o osudi zločina počinjenih tijekom totalitarnog komunističkog poretka u Hrvatskoj od 1945. do 1990., koju je donio Hrvatski sabor, osnova je svakog odnosa hrvatske države prema komunističkoj prošlosti.

Summary

THE EXPERIENCE OF LUSTRATION IN CENTRAL EUROPE

Lustration in the Czech Republic, Slovakia and Poland shows that this is a complex process of facing with the communist past, and a way of consolidating new democratic states and their transformation towards stable European democracies. These examples show that it is best to carry out lustration immediately after the establishment of the democratic order. Otherwise lustration can present a great challenge which can instigate day-to-day political confrontations between parties. In that case the best solution is a clear and unambiguous condemnation of the communist regime and its protagonists.